

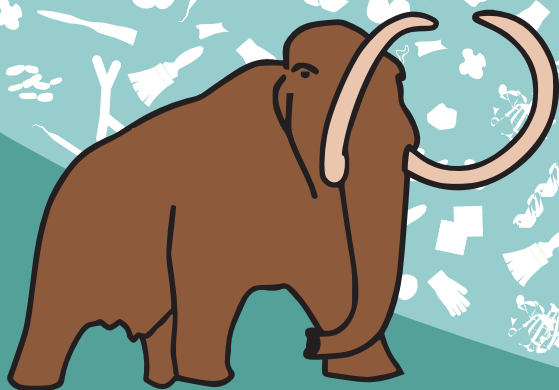
Seiklused

LABORATOORSES ARHEOLOOGIAS

Raamatu omanik:

Nimi

Tulevane arheoloog

Värviraamat

Max Plancki inimajaloo
uuringute instituut

Väljaandja: Max Plancki inimajaloo uuringute instituut

Toimetaja: Christina Warinner

Kaastoimetaja: Jessica Hendy

Autorid:

Zandra Fagernäs

Jessica Hendy

Allison Mann

Åshild Vågene

Ke Wang

Christina Warinner

Tõlge eesti keelde:

Raija Heikkilä

Liivi Varul

Täname Sille Varulit ja Ester Orast
asjalike kommentaaride eest.

See värviraamat loodi teadusillustratsiooni koolituse raames.

Attribution-NonCommercial-ShareAlike
CC BY-NC-SA

KES ME OLEMME?

Arheoloogid on teadlased, kes uurivad inimeste minevikku kasutades teaduslikke ja kaasaegseid meetodeid.

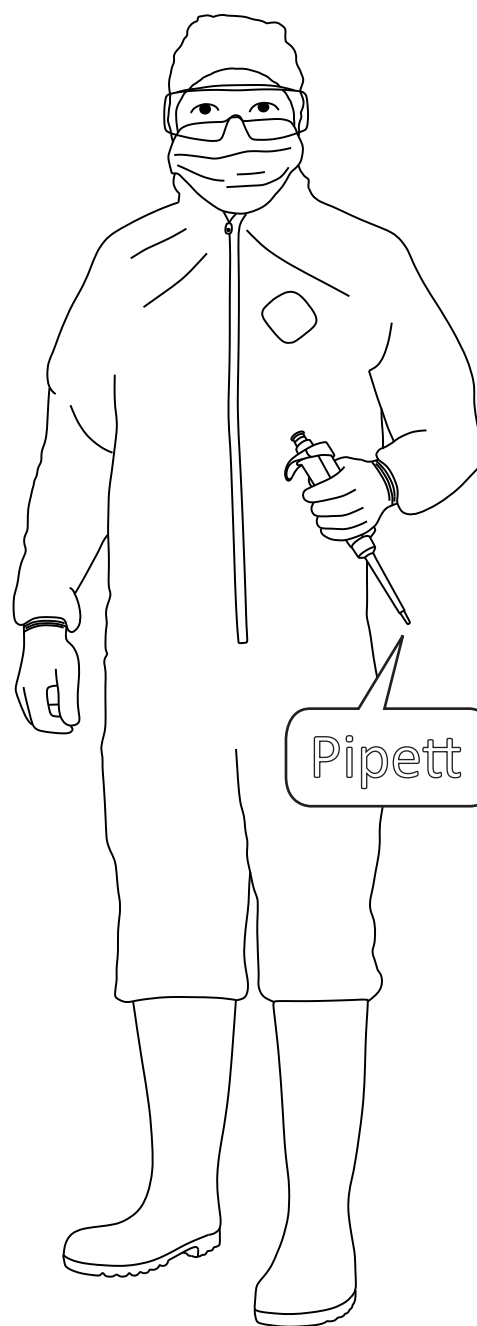

Kellu

Laboris...

Vana DNA uurimiseks peavad teadlased töötama puhasruumis ja kandma spetsiaalseid ühekordseid kaitseriideid, kindaid ja jalanõusid, et vältida arheoloogiliste proovide saastamist tänapäevase DNA-ga.

Teadlased kasutavad arheoloogiliste proovide uurimiseks arvukalt erinevaid masinaid ja varustust.

Pipett

Välitöödel...

Laboris töötavad arheoloogid teevad koostööd välitööde arheoloogidega, et koguda proove edasisteks laboratorseteks uuringuteks.

Proove saab võtta matustest, koguda toidujäätmeid savinõudest, määrata jäätmekihtidest (prügiaukudest) leitud loomaluud või sõeluda pinnast taimejäänuste leidmiseks.

ARHEOLOOGILTISED VÄLJAKAEVAMITSED

Arheoloogid reisivad mööda maailma, et uurida ajaloolist aega ja muinasaega. Lisaks tavapärasele vahenditele on mõnes paigas vaja lisavarustust. Näiteks Himaalaja mägedes töötades on arheoloogidel vaja mägitatkamise luba ja ronimisvarustust.

Ministry of Nepal
Department of Immigration
TREKKING PERMIT
210612/12
8 Validity of Nepal
7 Palace of Nepal
9 Point of Trek

Ministry of Nepal
Department of Immigration
TREKKING PERMIT
accordance with the rule 33 of
1994 the permission is he
in the area of Mustang
District (except
to 19

NATIONAL TRUST FOR NATURE CONSERVATION
Entry Permit (ACA/MCA/GCA)
Schedule - 2 (Relating to Sub-Rule (1) of Rule 19)
Receipt No. 0281630
Entry Permit No.
Full Name:
Date of Birth:
Passport No.
Nationality:
Purpose of Visit:

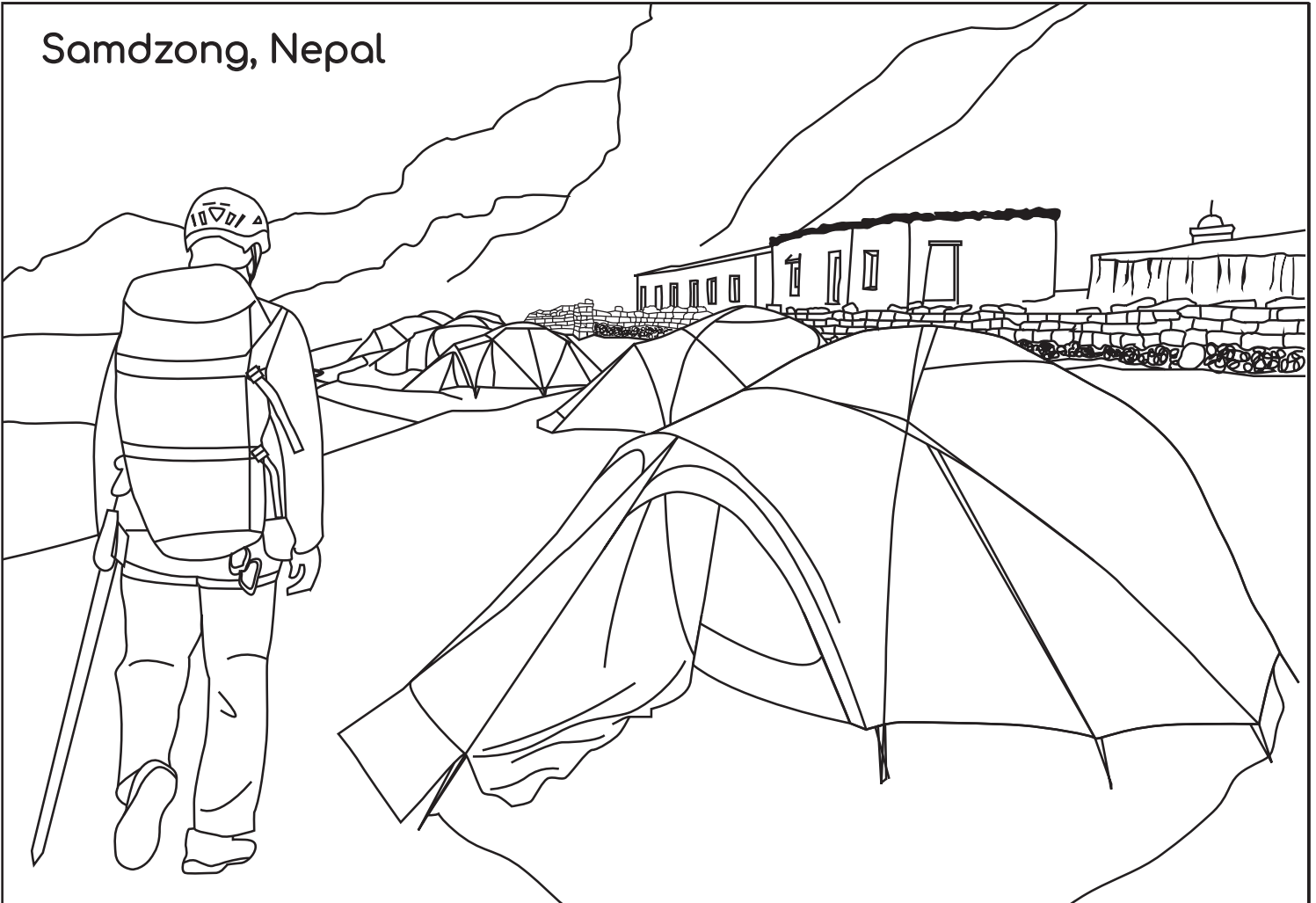
NATIONAL TRUST FOR NATURE CONSERVATION
NTNC-ACAE
Entry Fee Receipt
Ticket No. 028150
Date
Nationality
Authorized Signatory

Entry Permit Issuing Authority
Signature
Full Name:
Designation:

gration Officer
No

TOURIST COPY

Samdzong, Nepal

Hambakivi

Kivistunud hambakatt ehk hambakivi on ainus osa meie kehast, mis kivistub eluaja jooksul. Hambakivi sisse jäänud toidujäänuste ja bakterite abil saab uurida inimeste tervist ja toitumist.

Luud ja hambad

Luud ja hambad sisaldavad DNA fragmente, mille abil saab uurida muinasaegsete inimeste rändeid, määrata bioloogilisi tunnuseid nagu juukse- ja silmavärv ning analüüsida geneetilisi kohastumisi. Epideemiatega ajal surnud inimeste hambad võivad säilitada ka haigusetekiitajate DNA-d.

Toidujäägid savipottides

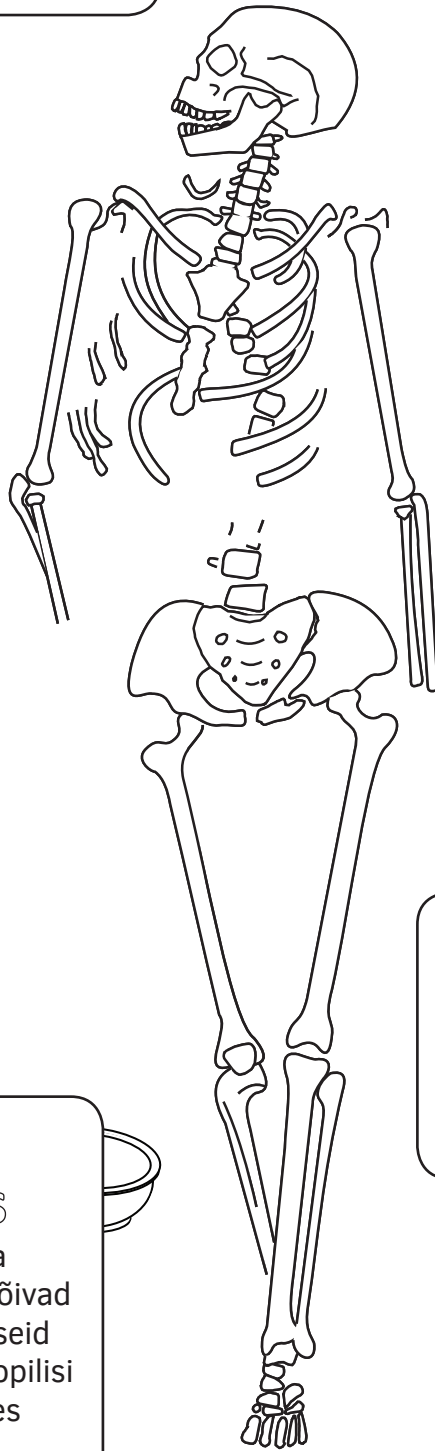
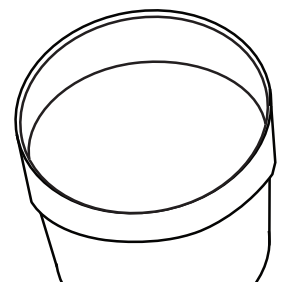
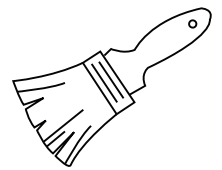
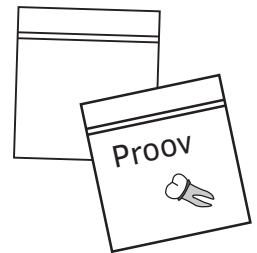
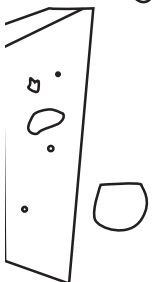
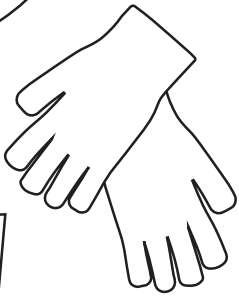
Kõrbenud toidu jäänused ja muud jäägid savipottides võivad sisaldada taimseid ja loomseid valke, rasvu ning mikroskoopilisi taimejäänuseid. Savinõudes säilinud toidujäänuste abil saame teavet muistsete inimeste toitumise ja kokakunsti kohta.

Loomaluud

Uurides loomaluud õpime mineviku inimeste toitumise ja eluolu kohta. Loomaluud kasutatakse radiosüsinikdateerimisel ja mineviku keskkonnatingimuste rekonstrueerimisel.

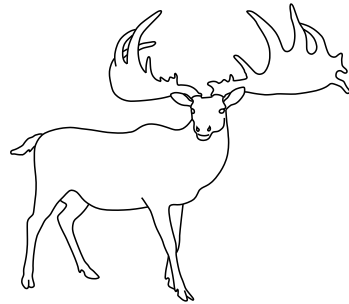
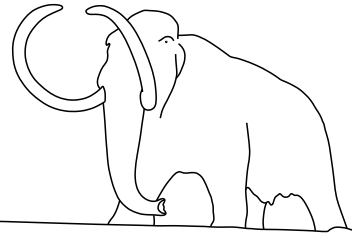
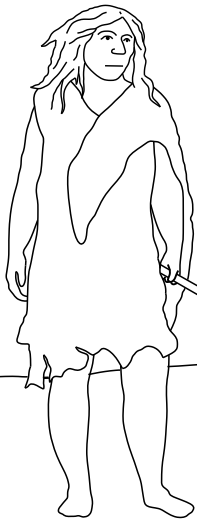
MIDA ME UURIME?

Arheoloogid kasutavad inimeste mineviku uurimisel teaduslikke ja kaasaegseid meetodeid. Õigete vahendite abil saab ka väikesest luu-, hamba- või savinõuproovist palju teavet.

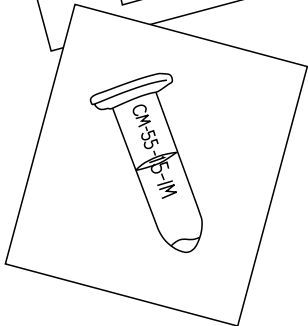
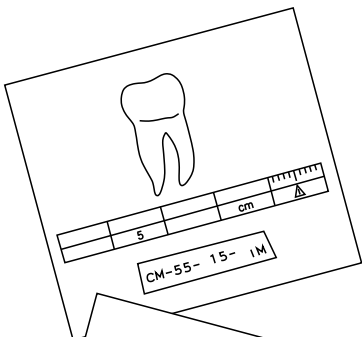
KAS SA TEADSID?

Neandertaallased surid välja umbkaudu 40 000 aastat tagasi, aga nende DNA-d leidub enamike mitte-aafriklaste genoomides.

INIMESTE PÄRITOLU

Vana DNA aitab meil mõista meie lähimaid evolutsioonilisi sugulasi: neandertaallasi.

Evolutsioon

Uurides muinasaegsete inimeste hambaid ja luid, saame teada kuidas meie esivanemad elasid ning milline on meie liigi arengulugu.

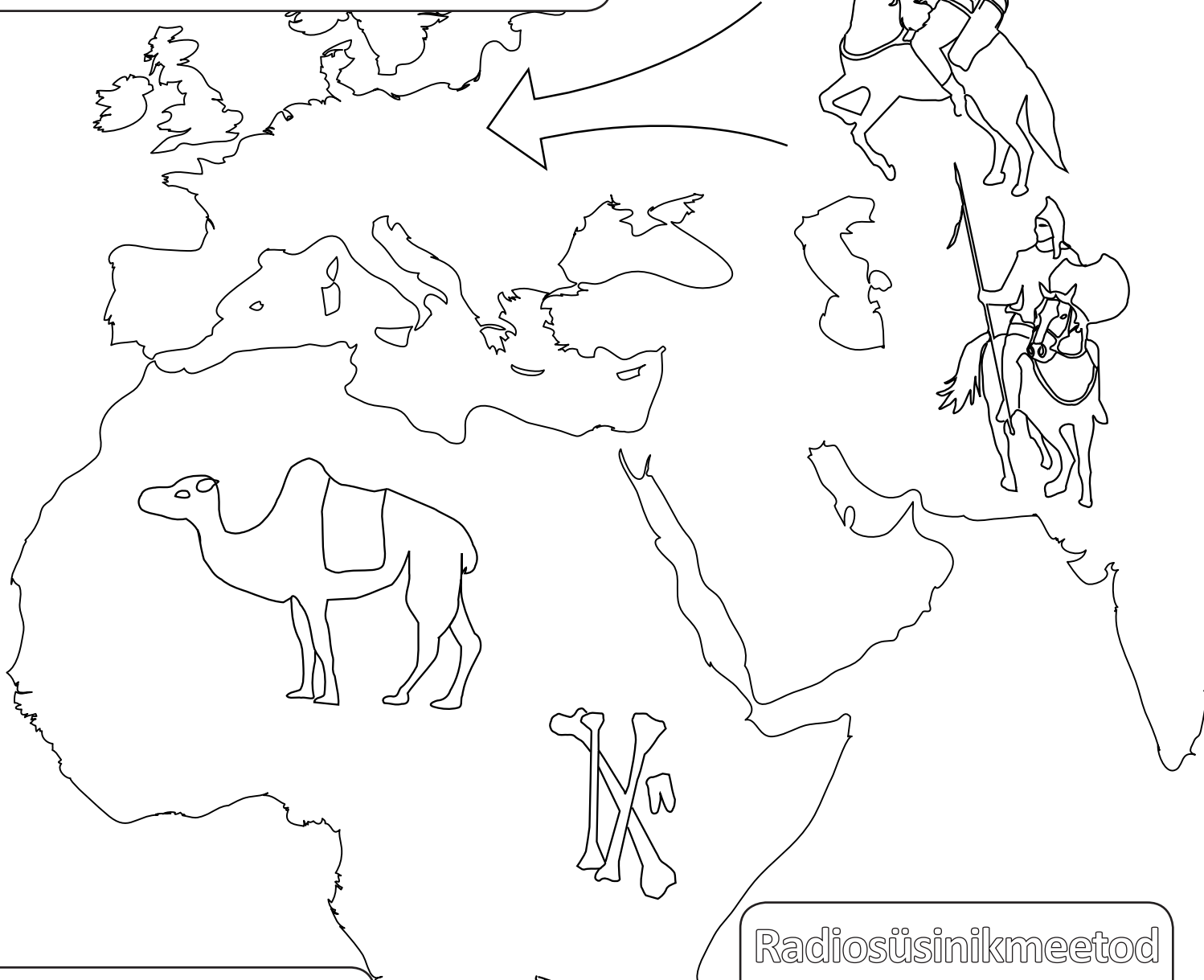

INIMESTE RÄNDED MITNEVIKUS

Luudest ja hammastest saadud vana DNA abil on võimalik rekonstrueerida esiajaloolisi rändeid. Kui kõrvutada vana DNA andmeid radiosüsiniku ning strontsiumi ja hapniku isotoopanalüüside tulemustega on võimalik jälgida inimeste liikumisi ajas ja ruumis.

Sküüdid, Kesk-Aasia, rauaaeg, 700 eKr

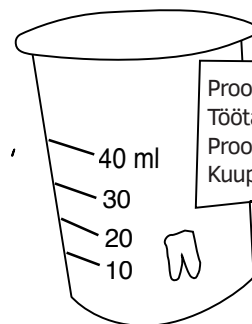
KAS SA TEADSID?

Radisüsünik (^{14}C) on atmosfääris esinev mittestabiilne süsiniku isotoop, mida taimed seovad fotosünteesi käigus. Loomad söövad taimi ja seeläbi omastavad radisüsünikku. Aja möödudes radioaktiivne süsinik laguneb.

Mõõtes ^{14}C hulka arheoloogilises proovis, saame teada, kui kaua aega tagasi uuritav organism elas.

Radisüsünikmeetod

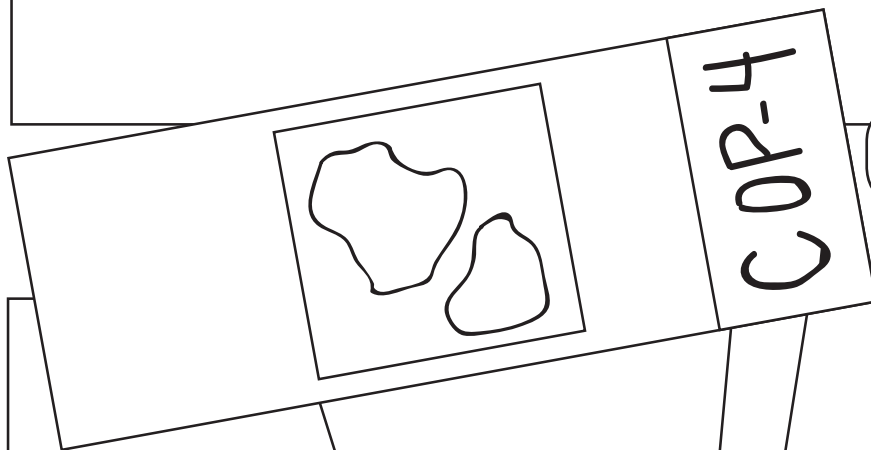
Proovi nimi:
Töötaja nimi:
Proovi tüüp:
Kuupäev:

Radisüsünikmeetodit saab kasutada kuni 40 000 aasta vanuste loomade ja taimede vanuse määramisel.

MUINASAEGNE TOITUMINE

Uurijad kasutavad mikroskoobe, et leida pisikesi toidutükke savipottides ja inimeste hammastel. Selliste mikrojäänuste analüüs on näidanud, mis toitu söid iidset maiad Kesk-Ameerikas rohkem kui 2000 aastat tagasi.

Copan, Honduras
Maiade klassikaline ajajärk,
300 pKr

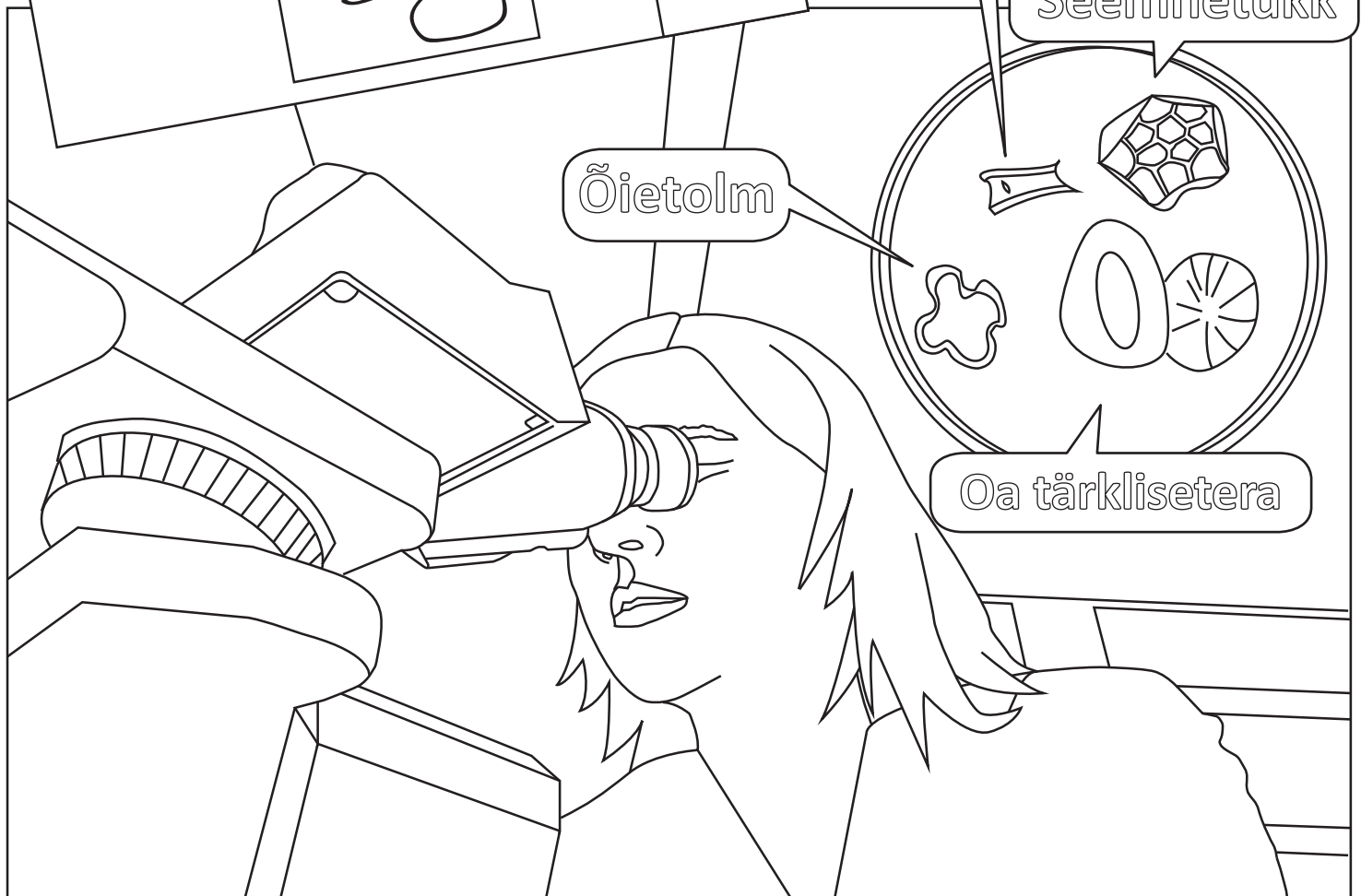

Maisi fütoliit

Seemnetükk

Õietolm

Oa tärklisetera

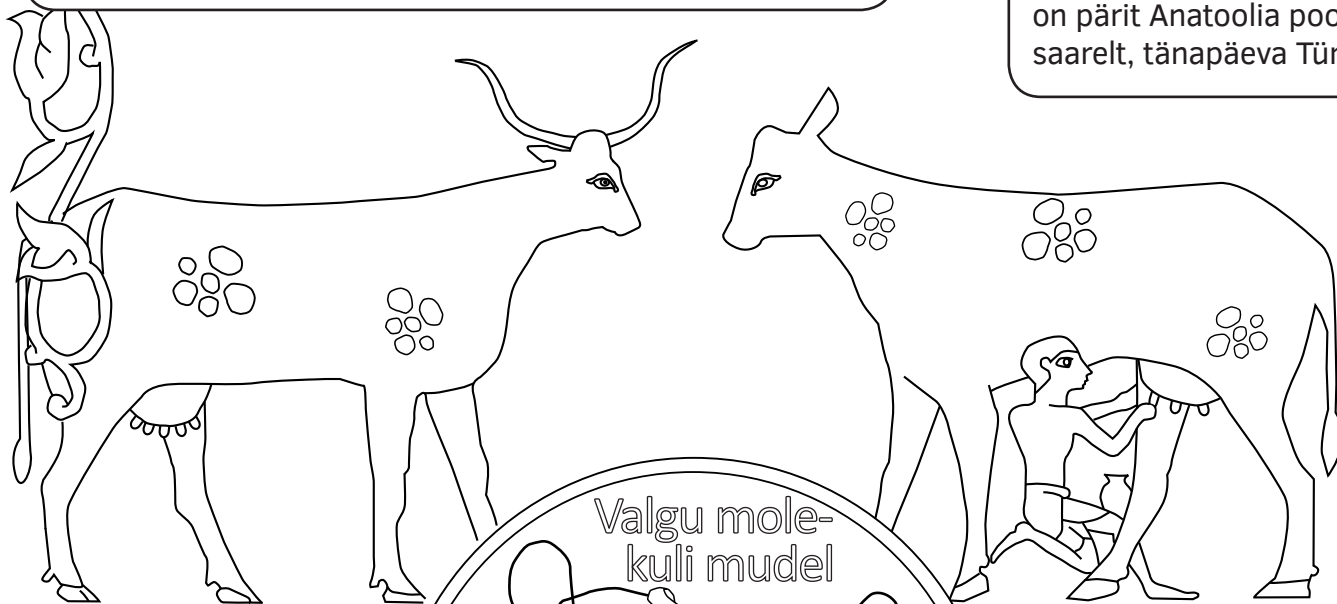

KODUSTAMINE

Inimesed on juba üle 10 000 aasta aretanud taimi ja loomi, et saada soovitud tunnustega isendeid. Veised olid ühed esimesed kodustatud toiduloomad, keda muinasaegsed inimesed kasvasid liha, piima ja nahkade saamiseks ning kasutasid ka veeloomana.

KAS SA TEADSID?

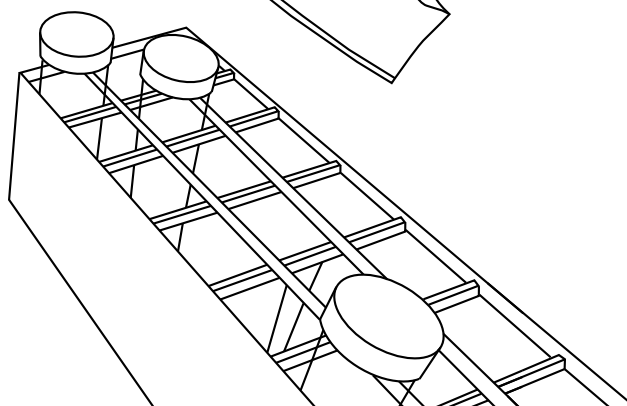
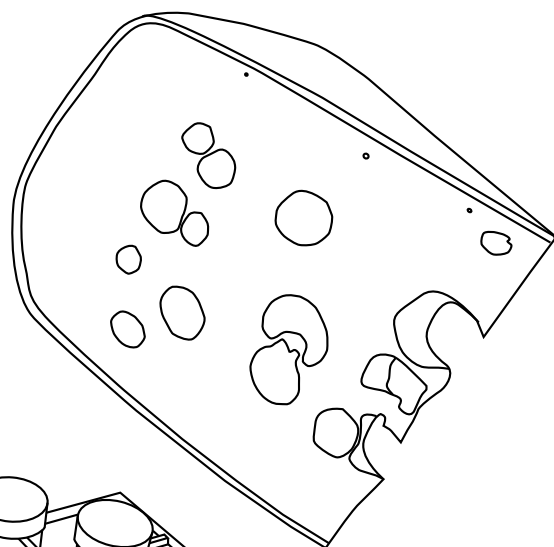
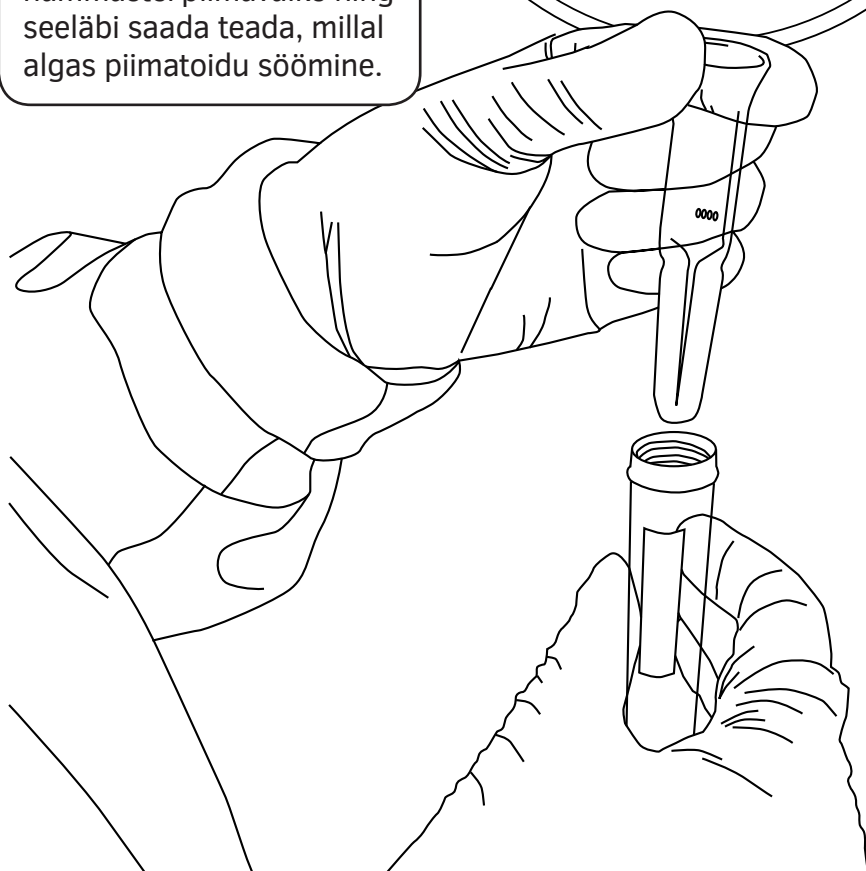
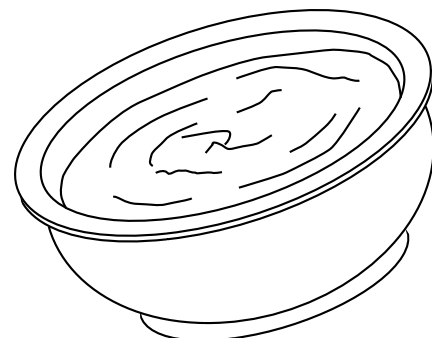
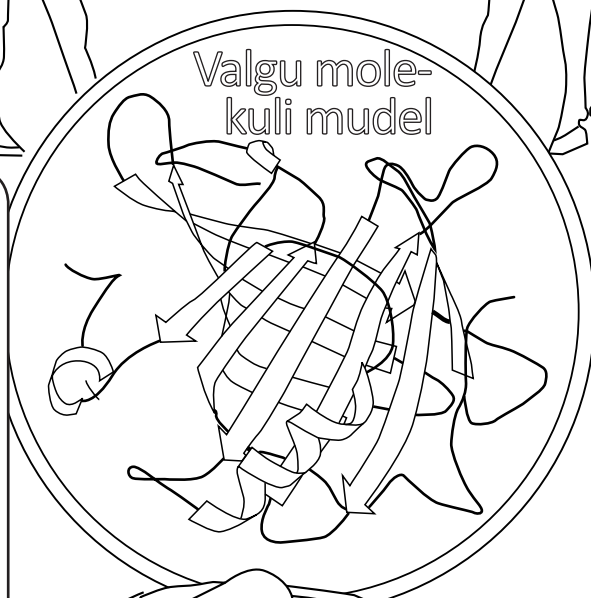
Veis kodustati suurest metsikust ürgveisest ehk tarvast, kes on nüüdseks välja surnud. Varaseimad tõendid kodustatud veisest on pärit Anatoolia poolsaarelt, tänapäeva Türgist.

Valgu molekuli mudel

Piima tarbimise ajalugu

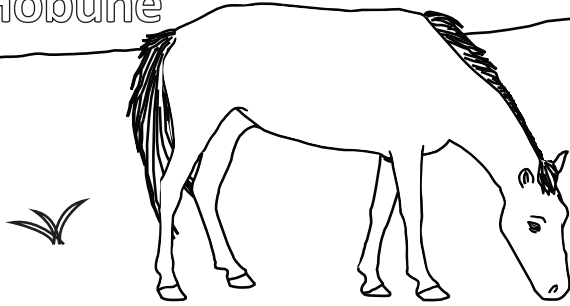
Kus ja millal piima ja sellest valmistatud toitu hakati tarbima, pole täpselt teada. Arheoloogid kasutavad massispektromeetria meetodit, et leida muinasaegsetel hammastel piimavalke ning seeläbi saada teada, millal algas piimatoidu söömine.

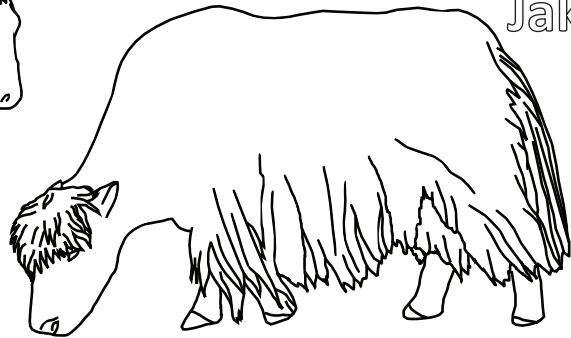
Mongoolia

Mongoolia rohustepis elab palju erinevaid loomaliike, sealhulgas hobused, veised, jakid, lambad, kitsed, põhjapõdrad ja kaamelid. Rändkarjakasvatajad valmistavad toitu kõikide nende loomade piimast.

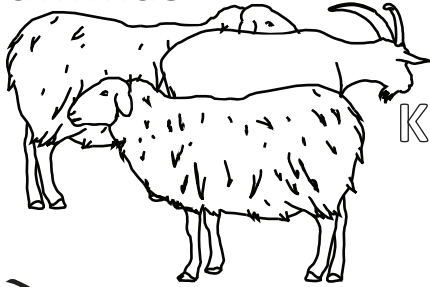
Hobune

Jakk

Lammas

Kits

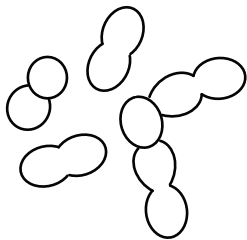

Lehm

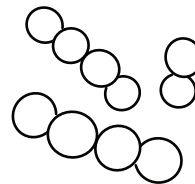
PIIMATOIDUD

Mongoolias on piimast valmistatud toidud igapäevaelus väga olulised. Arheoloogilised uuringud näitavad, et selles piirkonnas on piimatoidu söödud juba 3 500 aastat.

Leuconostoc

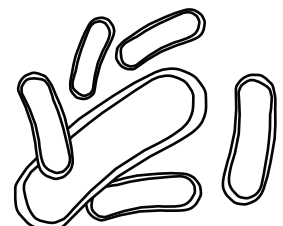
Staphylococcus

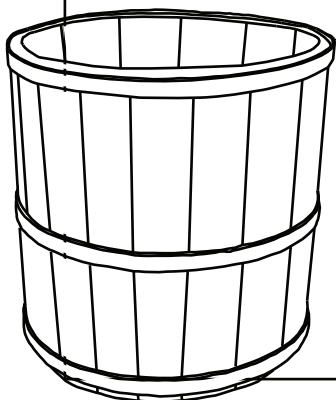
Lactococcus

Piimatoidu mikroobid

Mikroobid, eriti bakterid ja pärmseened, mängivad olulist rolli piimatoodete valmistamisel. Nende abil valmistatakse meile tuttavad või, jogurt ja juust ning vähemtuntud Mongoolia aarul (kuivatatud kohupiim) ja airag (hobusepiima õlu).

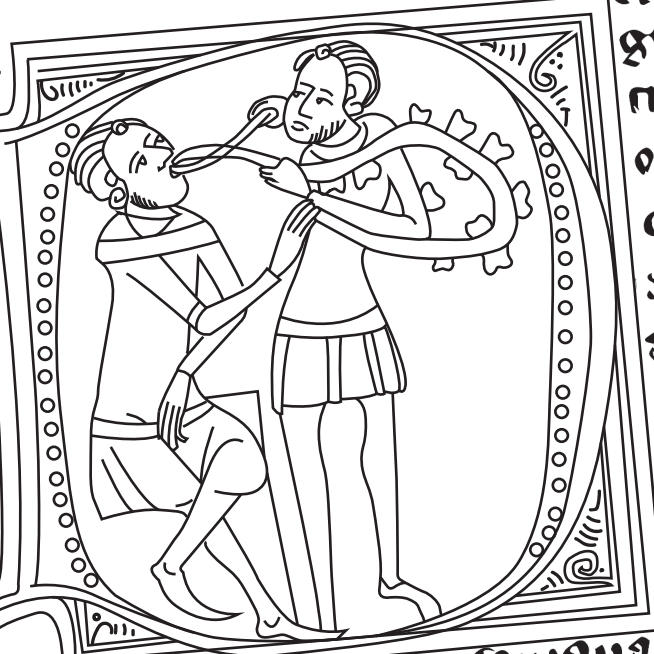
Lactobacillus

MUISTSED HAIGUSED

Luud, hambad ja hambakivi säilitavad väärtuslikku informatsiooni minevikus elanud inimeste tervise kohta. Näiteks aitavad hambakivis säilinud DNA ja valgud mõista igemehaiguste ja hambaaukude tekke ajalugu.

non xxviii...
p dicitur in iohannis...
dentibus p dicitur de p...
entes
grecu
nim
ode
on
ap
di
re
de...
sunt deu

ros fm a? mesam plantana in osib; max
illaz 2 ment quib; dam jacob; mar; 2 sit
m...
m...
m...

quos priores plures...
nis tamqm fornicib; ad flagrandu
m...
m...

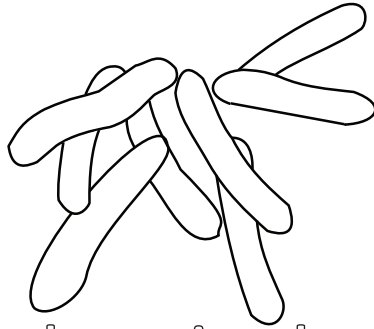
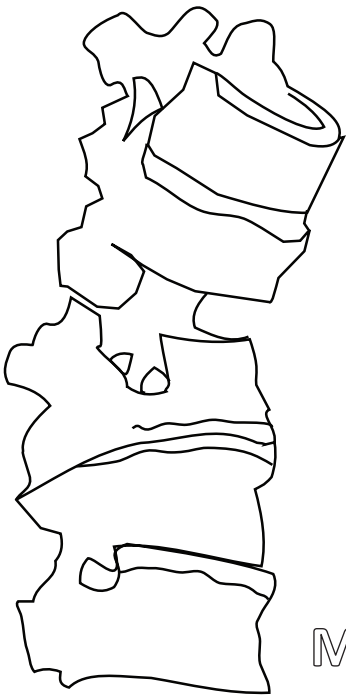
colorum oculis...
b; capiat nec sapor...
nec dimum 2 morte quod t
aaf; 2 rimen alijms est y
fale est. explicare non p
sup johem...
m utims Affiat: omnis
su...
Quos ad offerenda deo m
m medio civitatis m

Omne Bonum
Omne Bonum on Briti Raamatukogus hoitav 14. sajandi ladinakeelne entsüklopeedia, mis käsitleb elu keskaegses Euroopas. Raamat räägib ka hambaravist ja meditsiinist ning aitab uurijatel paremini mõista keskajal elanud inimeste tervist ja põetud haigusi.

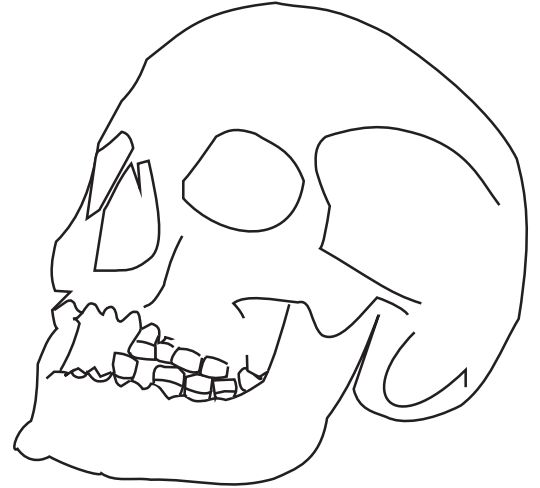
Paulus in teino...
sunt scanti...
mo loco humilitatis...
pffoz in solio...
mento fisci...
ne...
on...
sup...
om...
up...
og...
glu...
neu...
i s...
tis...
du...
ms...
m...
ila...
tatis...
a dulcora sup me

TUBERKULOOS JA LEEPRA

Tuberkuloos ja leepra (pidalitõbi) on põhjustatud omavahel suguluses olevatest bakteritest: *Mycobacterium tuberculosis* ja *Mycobacterium leprae*. Need võivad haiguse käigus kanduda luudesse. Skelettides säilinud bakterite DNA aitab teadlastel mõista nende haiguste ajalugu.

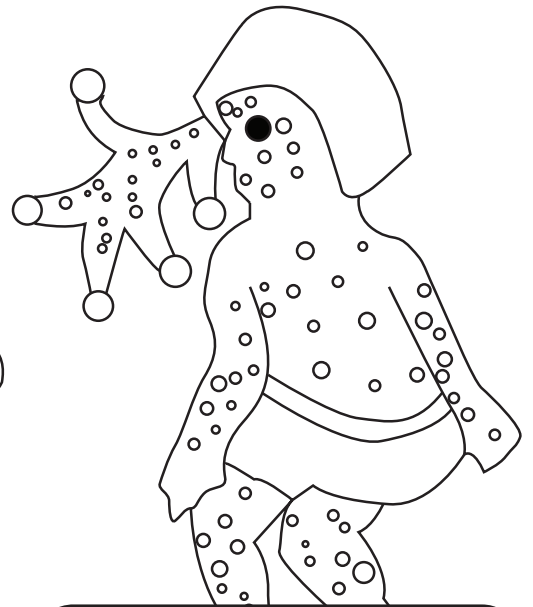

Mycobacterium leprae

COCOLIZTLI

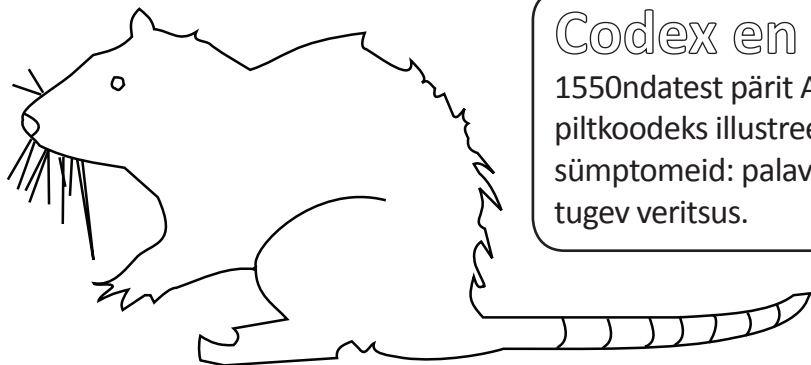
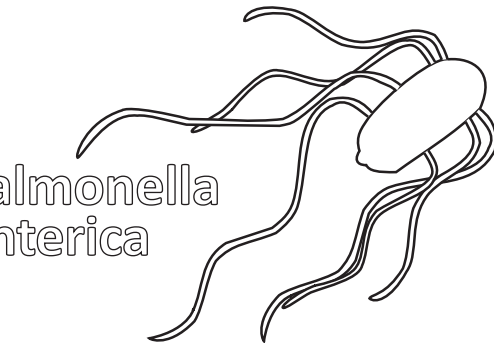
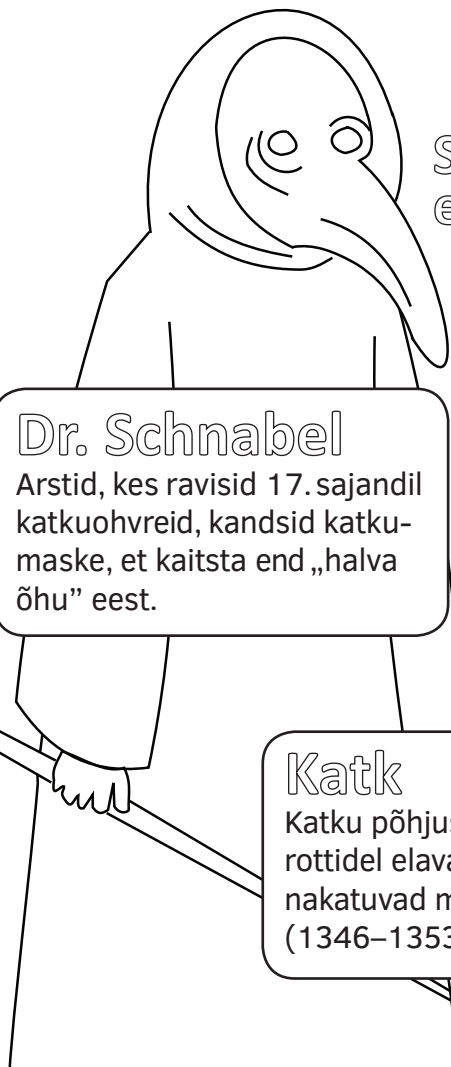
Tundmatu epideemia, mida asteegid nimetasid *cocoliztliks*, tappis 60–90% Mehhiko elanikkonnast aastatel 1545–1550. Hiljuti leiti epideemia ohvrite hammastest haigusetekitaja *Salmonella enterica* paratüüp C DNA-d.

Salmonella enterica

Dr. Schnabel

Arstid, kes ravisid 17. sajandil katkuohvreid, kandsid katkumaski, et kaitsta end „halva õhu“ eest.

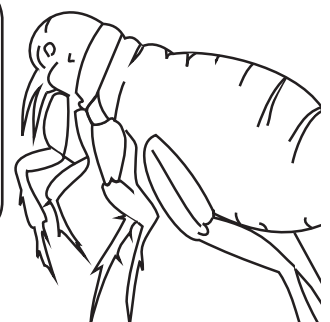

Codex en Cruz

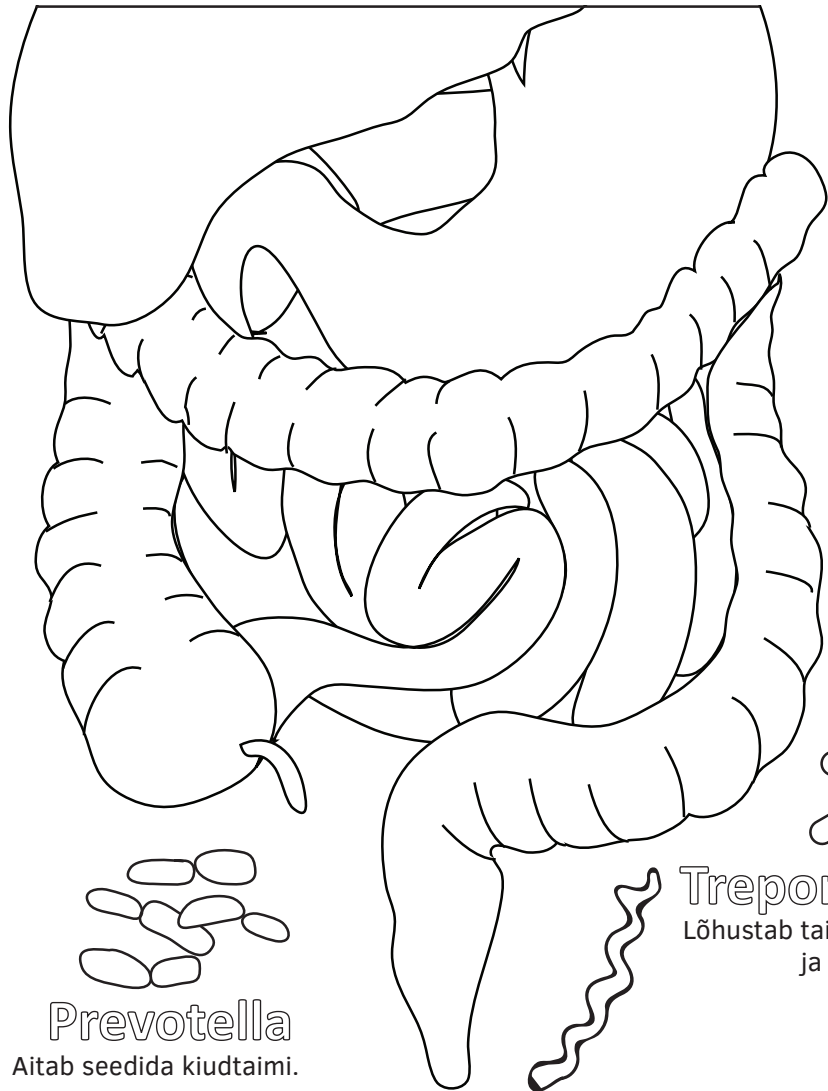
1550ndatest pärit Asteekide piltkoodeks illustreerib *cocoliztli* sümptomeid: palavik, lööve ja tugev veritsus.

Katk

Katku põhjustab bakter *Yersinia pestis*. Bakter levib nakatades rottidel elavaid kirpe. Inimesed, keda need kirbud hammustavad, nakatuvad muhkkatku. Katk põhjustas Musta Surma (1346–1353), mis tappis pool Euroopa elanikkonnast.

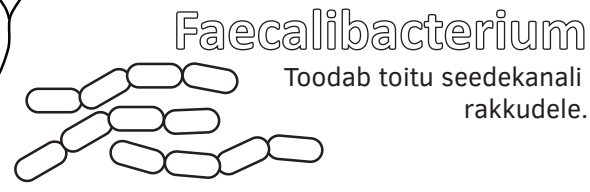
Helicobacter pylori

Elab kõhus ja võib põhjustada maohaavandeid ning vähki.

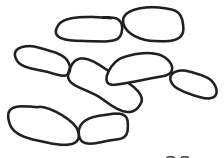
Bifidobacterium

Aitab imikutel piima seedida.

Faecalibacterium

Toodab toitu seedekanali rakkudele.

Prevotella

Aitab seedida kiudtaimi.

Treponema

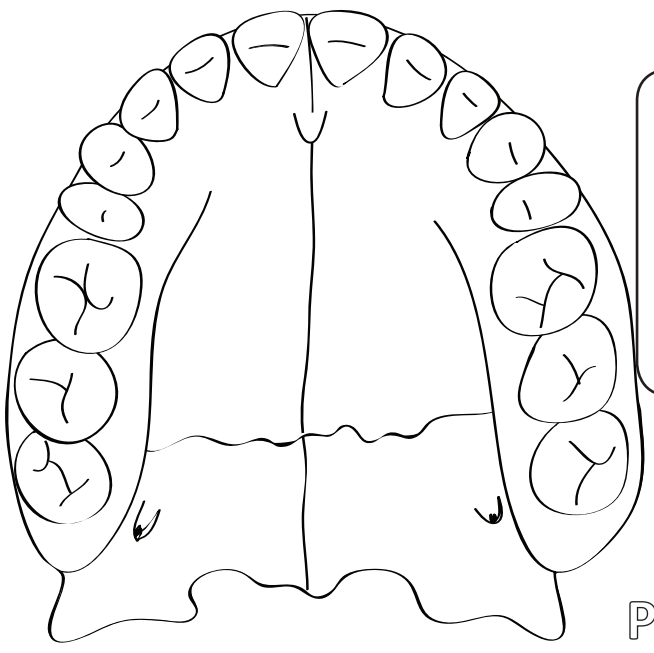
Lõhustab taimset toitu ja kiudaineid.

ESIVANEMATE MIKROBIOOM

Meie kehas on **triljoneid** baktereid, mis moodustavad meie mikrobiomi. Bakterid, mis elavad meie seedekulgvas, aitavad seedida toitu ja tugevdada immuunsüsteemi. Bakterid, mis elavad nahal, aitavad hoida meid puhtana ning bakterid meie suus aitavad ennetada haiguseid.

KAS SA TEADSID?

Arheoloogid uurivad hambakivi ja väljaheidete jäänuseid selleks, et uurida meie esivanemate mikrobiomi ning paremini mõista erinevate haiguste tekkepõhjuseid.

Porphyromonas

KÜTT-KALUR-KORILASED

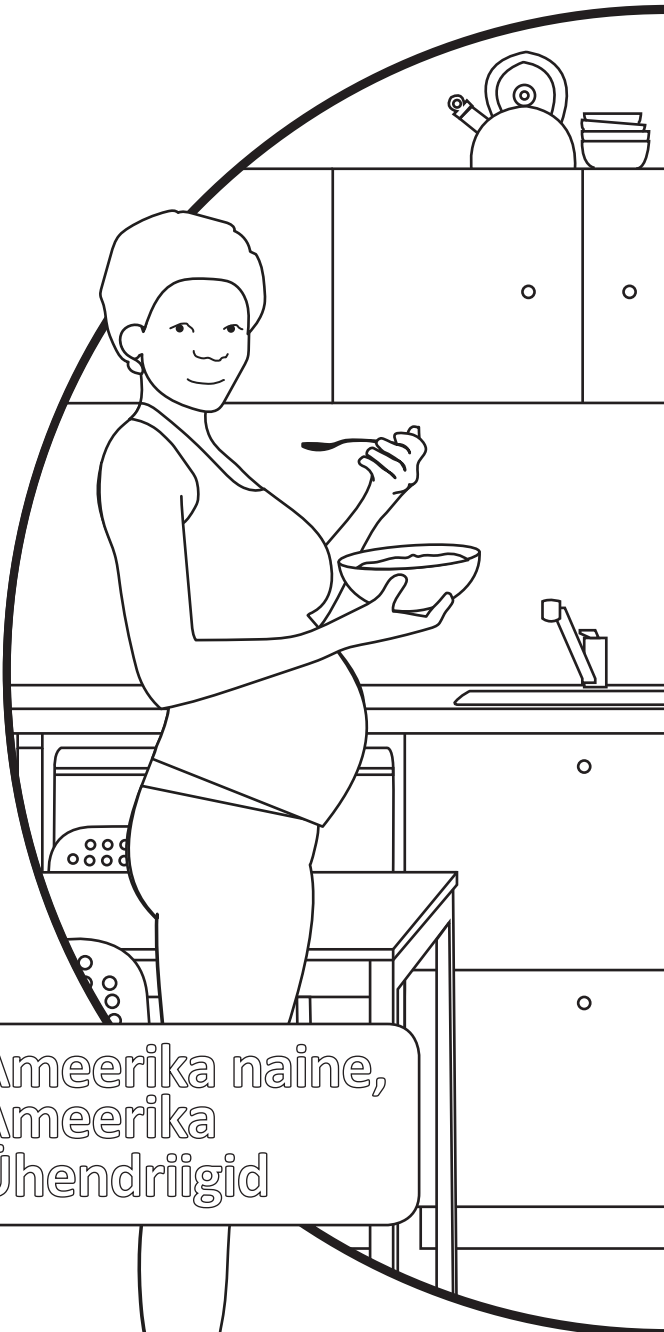
Püügimajandusest elavad inimesed, tuntud ka kui kütt-kalur-korilased, hangivad kogu oma toidu loodusest ning seetõttu sõltub nende söögilaud aastaegadest.

Enne põlluharimise algust, umbes 10 000 aastat tagasi, olid kõik inimesed maailmas kütt-kalur-korilased.

Tänapäeva kütt-kalur-korilastel on palju mitmekülgsem soolestiku mikrobiom kui inimestel, kes elavad tööstusühiskondades.

Hadza naine ja imik, Tansaania

Ameerika naine, Ameerika Ühendriigid

TÖÖSTUSÜHISKONNAD

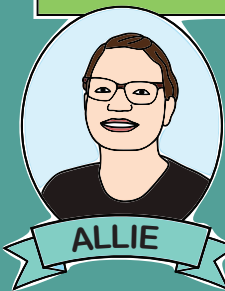
Tööstusühiskondades tarbitakse peamiselt põllumajandussaadusi, kuigi toidu tootmisega tegeleb vaid väike osa ühiskonnast.

Tänapäevases tootmisahelas on oluline toidu säilitamine ja hoiustamine ning tootmise mehhaniseerimine. Enne tarbijani jõudmist läbivad toidud tihti pikki vahemaid.

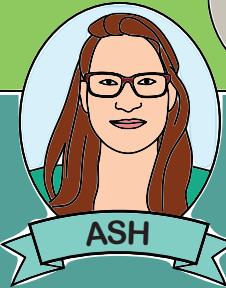
Tööstusühiskondades elavate inimeste soolestiku mikrobiom on ühekülgsem, mistõttu on neil suurem oht haigestuda kroonilistesse põletikulistesse haigustesse.

Max Plancki inimajaloo uuringute instituut

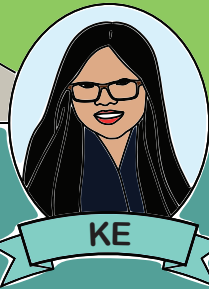
ALLIE

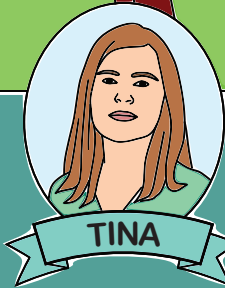
ASH

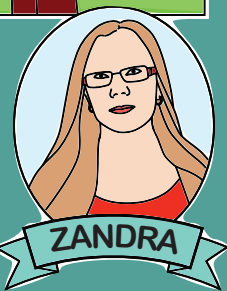
JESSIE

KE

TINA

ZANDRA

Seiklused

LABORATOORSES ARHEOLOOGIAS Värviraamat

Õpi, kuidas arheoloogid leiavad vastuseid inimeste minevikku puudutavatele küsimustele. Avasta, kes on arheoloog ja mida ta uurib: alates inimkonna juurtest kuni keskaegse katkuni. Õpi inimkonna rännete ja radiosüsinikdateeringu kohta. Uuri, kuidas teadlased rekonstrueerivad mineviku toitumist tuginedes mikroskoopilistele taimejäänustele. Avasta loomade kodustamise, piimatoitude ajaloo, vanade haiguste, epideemiate ja esivanemate mikrobioomi vahvad faktid.

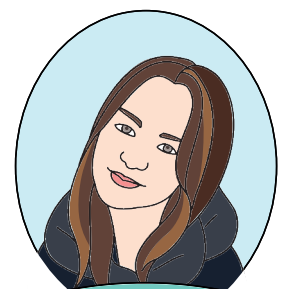
Koostatud Max Plancki inimajaloo uuringute instituudi teadurite poolt

Tõlge eesti keelde:
Raija Heikkilä ja Liivi Varul

Täname Sille Varulit ja Ester Orast
asjalike kommentaaride eest.

LIIVI

RAIJA